

Бојана МИЉКОВИЋ-КАТИЋ
Историјски институт
Београд

КРЕДИТНА ПОЛИТИКА УСТАВОБРАНИТЕЉА*

Анстракт: Уставобранитељи су увели јавни, хипотекарни кредит на бази државних фондова Кнежевине Србије, континуирано га уређивали низом уредби и при крају владавине уједначили услове кредитирања из свих државних фондова. Својом кредитном политиком новчана средства усмерили су првенствено ка привредној, а делимично и ка политичкој елити. Због рестриктивне кредитне политике и релативно ограничених средстава државних фондова, као и због велике тражње за новцем, већина привредника није могла да обезбеди кредите из јавних фондова, па се обраћала приватним кредиторима.

Кључне речи: јавни кредити, хипотекарни кредити, државни фондови, уставобранитељи, Србија, 19. век.

Убрзан привредни развој и недостатак новца у оптицају увећали су током владавине уставобранитеља потребе становништва за кредитом. Он је био потребан и сеоском и градском становништву, а нарочито привредницима, јер су у градској средини већину привредника чинили досељеници, који приликом досељавања углавном нису продавали имање на селу и тим новцем као почетним капиталом започињали пословање у граду, већ су се ослањали на штедњу, мираз жене и кредит ради укључивања у нове привредне делатности. То је било нарочито карактеристично

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

за занатлије, које су чиниле најбројнији део градских привредника.¹ Стога је кредитирање у роби и новцу било веома распрострањено. Новчани кредити могли су бити приватни и јавни. Привредници су кредите већином узимали од приватних лица, најчешће богатих трговаца и занатлија, којима је овај вид пословања био додатни извор прихода. У одређеној мери овим пословима бавили су се и чиновници.²

Свесни нараслих потреба за кредитом, уставобранитељи су увели јавне кредите и организовали кредитно пословање у склопу политике подстицања и законског регулисања различитих привредних и друштвених делатности. На тај начин, намеравали су да олакшају привредни развој земље, нарочито развој трговине, увећају државне приходе и, што је можда важније, омогуће оплодњу државног капитала на законит начин.³

Кредитна политика уставобранитеља била је надахнута жељом да доведе земљу у „цветуће стање“.⁴ У процени њихових мотива требало би узети у обзир и неке друге разлоге. Наиме, проглашењем слободне трговине Хатишерифом из 1838. године убрзан је развој трговине у Србији, а одласком кнеза Милоша из земље и привредног живота Кнежевине 1839. отворен је простор за додатно ангажовање крупних трговаца у најзначајнијим трговачким пословима, попут увоза соли. У тим пословима, крупни трговци су се за позајмице могли обратити једино држави, која је у својим фондовима концентрисала велика новчана средства прикупљена од пореза, царина и различитих такси. Познато је да је кнез Милош у пословним подухватима правио малу разлику између сопствених и државних средстава. У измењеним околностима, међутим, велика новчана

¹ Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књ. II, Београд 1958, САН, посебна издања, књ. СССIII, Историјски институт, књ. 9, 17; Тихомир Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од другог устанка до еснафске уредбе 1847. године*, Српски етнографски зборник, књ. XXXIII, Живот и обичаји народни, књ. 15, Београд 1925, 228; Архив Србије (=АС), Министарство финансија (=МФ), Економско одељење (=Е), 1852, ф. I, РНо 62.

² Н. Вучо, *нав. дело*, 102–104; Бојана Миљковић-Катић, *Структура градског становништва Србије средином XIX века*, Историјски институт, посебна издања, књ. 36, Београд 2002, 105, 107–108; Међуопштински историјски архив Шабац (=МИАШ), Шабачки суд 1860–62, I, 138, ф. XX, 1200/1858; АС, Начелство округа ужичког (=НОУ), 1850, ф. II, Р 124, К 8.

³ Приход од давања новца из државне касе под интерес износио је 1839. године 47.508 гроша, да би се следећих година усталио на висини од око 100.000 гроша (1840. године – 110.250, 1841 – 109.275, 1842 – 114.507 гроша). Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I, Београд 1901, 394.

⁴ *Уредба за зајам из правителствене касе*, Зборник закона I, 1840, 116.

средства из државних фондова нису могла бити коришћена у приватним пословима без увођења правила о њиховом коришћењу. То је, поред општег развоја трговине, који је повећао тражњу за привредним зајмовима, могао да буде један од подстицаја уставобранитељима да уведу кредитно пословање засновано на кредитима из државних фондова и уреде га низом уредби.

Приходи централне државне благајне, која је називана још правителствена или народна каса, увећавали су се током година и досегли су већ за владавине кнеза Милоша више милиона гроша.⁵ Већ тада је новац из државне благајне делом пласиран у кредите, па је између 1836. и 1838. године отворено најмање 97 кредитних партија.⁶ Кредит из народне касе добијали су богати трговци већ од 1825. године, када је влашком барону Мејтану, главном лиферанту соли за Србију, дато 130.776 гроша без камате, а велике позајмице добили су и богати домаћи трговци и државни чиновници, међу њима и Јеврем Обреновић (120.000 гроша, такође без камате).⁷

Кредитно пословање у Кнежевини Србији на основу јавних фондова уведено је *Уредбом за зајам из правителствене касе*, која је издата 25. септембра 1839. године.⁸ Њоме су уређена права зајмодавца и зајмопримаца, начини издавања и осигурања кредита и други технички детаљи. Она је функционисање јавног кредита у Србији засновала на државним приходима и државним фондовима и омогућила свим грађанима Кнежевине Србије узимање јавних кредита под истим условима. Уредбом је предвиђено одобравање кредита на основу хипотеке, односно осигурање дуга непокретностима, у висини од 2/3 вредности заложеног имања.⁹ Две године касније прецизирано је да залог могу да буду две трећине вредности тзв. чисте земље, односно њива и ливада, или половина вредности плацева и плацева с кућама од доброг материјала. Вредност воћњака и винограда процењивана је само према вредности земље на којој су подигнути.¹⁰

⁵ Суфицити у буџету постојали су скоро сваке године, па је 1842. у готовом новцу било 14,615.887 гроша и 22 паре (Мита Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 393–394). Видети и: Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића*, том 3, Београд б. г. [1990], 85.

⁶ АС, МФ, Казначејство (=К), инв. бр. 239, Протокол на зајам издати новаца за 1839, 1840, 1841, 1842. годину.

⁷ М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 394; Danica Milić-Miljković, *Trgovina Srbije (1815–1839)*, Ekonomska biblioteka, knj. 9, Beograd 1959, 263.

⁸ *Уредба за зајам из правителствене касе*, 116–118.

⁹ Исто; *Зборник закона V*, 1853, 51–52.

¹⁰ *Уредба за зајам из правителствене касе*, 118; *Додатак [...] к уредби од 12. IX 1839. године [...] у призренију позајмљивања новаца из правителствене касе*,

Висина залога остала је иста до 1858. године, када је спуштена на половину вредности заложене земље.¹¹

Предвиђена камата од 6% годишње била је двоструко нижа од максималне законске камате. Плаћана је два пута годишње – о Ђурђеву и Митрову дану, а главница је враћана по истеку рока отплате. Зајмопримац је главницу могао да врати и раније. Могао је и да продужи рок отплате кредита, ако благовремено изјави намеру – пола године пре за кредите до 1.000 дуката, годину дана раније за веће кредите. Државна управа, међутим, у пракси није увек поштовала прописане услове и одобравала је продужења и после истека рока за пријаву захтева. Тако је одобрено продужење кредита од 50.000 дуката, иако је тражено само два-три месеца пре истека рока отплате.¹² Тек 1858. године прописано је да се уз интерес мора плаћати и део главнице (тако да рок отплате не може бити дужи од 23,5 године), чиме је начин враћања кредита саображен данашњем. Камате на камату за задоцњења нису плаћане. Уведене су тек по формирању Управе фондова 1862. године. Депутације (управе) фондова нису лично одговарале за ненаплаћене кредитне партије, уколико су заложена добра процењена по предвиђеној процедури.¹³ Принудна наплата кредита вршена је судском продајом покретног или непокретног имања, уколико зајмопримац није имао готовину да исплати кредит.¹⁴

Државна администрација била је толерантна према непоштовању договорених услова кредитирања из јавних фондова. Тако се десило да су браћа Секулић, иако је њихов захтев за продужење рока отплате одбијен, чак две године после истека рока отплате кредита од 300 дуката,

Зборник закона II, 1845, 203–205; Зборник закона V, 1853, 16; Зборник закона VI, 1853, 63; АС, Државни савет (=ДС), 1849, Но 49; 1851, Но 440.

¹¹ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; *Уредба о давању новаца у зајам под интерес из правителствене касе, фонда школског и фонда за удовице и сирочад умрли чиновника*, Зборник закона XI, 1858, 90.

¹² *Уредба за зајам из правителствене касе*, Зборник закона I, 118; АС, МФ, Промисленост (=П), 1841, ф. IV, РНо 284.

¹³ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; *Закон о давању новаца под интерес из касе Управе фондова*, Зборник закона XV, 1863, 98. Окружни судови одговарали су једино, ако је штета пупиларног фонда настала због нагомиланих неисплаћених камата (Зборник закона V, 1853, 25–26).

¹⁴ Зајмопримац је имао право да сам одреди које ће од његових добара бити продато за дуг, осим уколико би дуготрајним отежањем ометао наплату. Имао је и право да тражи одгоду наплате, ако је цена стоке коју би за дуг требало да прода сезонски била ниска или је због више силе економски страдао, па и из других разлога (Зборник закона III, 1847, 88). Видети и: АС, ДС, 1852, Но 441.

наставили да плаћају интерес, не вративши главницу, а да нико из централне управе није интервенисао. Тек након упозорења окружног начелства, Министарство финансија је тражило да се испита начин на који би браћа могла да врате кредит. Иако уредбама није било предвиђено, државна каса повремено је, већином код малих кредита, отписивала камату, понекад и главницу. Међутим, ни ту није постајао чврст систем: из данас недокучивих разлога, повремено је отписивана главница великих кредита, већих и од 1.000 дуката, док су истовремено одбијани захтеви ситних зајмопримаца и за отписом главнице и за отписом камате.¹⁵

Кредитирање је уређивано и издавањем других прописа везаних за доделу кредита. Тим прописима побољшавана је правна сигурност наплате дуга и увођени су институти којима је олакшавано кредитно пословање. Тако су, на пример, *Уредбом за интабулацију* уведене “књиге записне дугова”, односно интабулационе књиге, у којима су бележена заложена имања, висина дуга и редослед залога.¹⁶ Ради осигурања наплате јавних кредита напуштен је принцип гуреме, по којем су кредитори у случају банкрутства дужника пропорционално наплаћивали дугове од укупне вредности продатог имања. Уместо њега, уведен је принцип потпуне наплате дуга према редоследу уписа у књигу интабулације. Интабулирани дугови имали су предност код наплате испред свих осталих, изузимајући само наплату данка, трошкове погребња, лекова и лечења умрлог и надница за “млађе и слуге домаће”.¹⁷

Кредитирање је било једна од нових привредних грана у Кнежевини Србији и стога је у многим срединама било недоумица при тумачењу уредби и техничких поступака приликом доделе кредита. Несналажење и погрешно тумачење прописа задржали су се у неким срединама до краја четрдесетих година XIX века, отежавајући, па и онемогућајући поједине кредитне трансакције. Тако је, на пример, тек 1849. године отклоњена препрека за подизање кредита из пупиларне касе у Пожаревачком округу, настала погрешним тумачењем одредбе о висини залога за дуг, којим је залог вишеструко повећан.¹⁸ Државна админи-

¹⁵ АС, МФ, П, 1847, Деловодни протокол (=Дел. протокол) бр. 3915 – ф. XII, РНо 44/1848; АС, ДС, 1852, Но 241, 357, 525.

¹⁶ *Уредба за интабулацију*, Зборник закона I, 124–125; Интабулација је вредела и после промене власника заложеног добра и купац се морао обавестити да ли је купљено добро оптерећено дугом (Исто, 122).

¹⁷ Исто; Зборник закона XI, 1858, 65.

¹⁸ Тамошњи суд је тврдио да се кредит може узети само ако залог “двапут више вреди” од тражене суме, па је Министарство правосуђа, да би спречило погрешна тумачења,

страција је новим уредбама и тумачењима већ издатих разјашњавала недоумице, утемељујући постепено сигуран и јасан систем кредитног пословања.

Доласком на власт кнеза Михаила Обреновића значајно је пооштрена кредитна политика. До 1841. године кредитна пракса државне касе равноправно је третирала све привреднике – и крупне трговце, обично из Београда, попут браће Симић, браће Герман или Мише Анастасијевића, и богате варошке трговце из унутрашњости, попут Бошка Тадића из Ваљева, и ситне трговце, па чак и сељаке из различитих делова Србије – додељујући им тражене кредите.¹⁹ Међутим, 1841. године минимална позајмица из државних фондова подигнута је са 50 на 300 аустријских дуката. Тај поступак требало је, наводно, да смањи оптерећење администрације мноштвом ситних позајмица из државне касе, с једне стране, и да да прилику пупиларним и црквеним касама да увећају сопствени капитал давањем малих зајмова.²⁰

Судећи према кредитима издатим из државне касе до 1841. године, кредитна пракса није оправдавала повећање минималног износа кредита због претеране оптерећености малим кредитима. Наиме, до тада је државна каса издала 98 кредита, од чега је 20 било испод 100 аустријских дуката.²¹ Да се радило о другим мотивима указује вишегодишње одолевање администрације притисцима да снизи минималну позајмицу, иако су били праћени оптужбама да ствара нову врсту монопола у трговини, сличну оном из времена кнеза Милоша, јер протежира крупне трговце и чиновнике и онемогућује већини привредника да дођу до повољног кредита. Тек 1858. године смањен је износ минималне позајмице на 100 дуката за зајам узет из правителствене касе, односно 50 дуката за зајам из осталих државних фондова.²²

издало циркуларно писмо свим начелствима с тумачењем уредбе (АС, НОУ, 1849, ф. IX, Р. 803, К. 7).

¹⁹ АС, МФ, К, инв. бр. 237; АС, МФ, П, 1841, ф. IV, РНо 284.

²⁰ Зборник закона II, 1845, 42, 205. Тешко је проценити да ли је то био део мера којима је кнез покушавао да из економске политике uklони демагошки мотивисане мере Намесништва (снижење пореза, права општина на аренде и слично) или је у питању намера да се ограничени ресурси усмере ка економски најснажнијој групи привредника.

²¹ АС, МФ, К, инв. бр. 237; АС, МФ, П, 1841, ф. III, РНо 238.

²² *Уредба о давању новца на зајам под интерес из правителствене касе, фонда школског и фонда за удовице и сирочад умрлих чиновника*, Зборник закона XI, 1858, 90; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 87.

Рестриктивна кредитна политика заснивала се на више елемената. Суме које су се могле добити из државне касе после 1841. године биле су сувише високе да би већина привредника могла да испуни услове за њихово добијање и да их добије. Релативно скупа процедура добијања кредита отежавала је њихово узимање: за прибављање доказа о довољном јемству трошило се 200–300 гроша.²³ Поред тога, висока вредност некретнина потребних за залог, а неоптерећених другим дуговима, и услов да залог за кредит из државне касе буде уписан на прво место у књизи интабулација, одвраћали су ситније привреднике од тражења зајма из државне касе. Будући да је огромна већина становништва располагала имањима мале вредности, од којих су многа већ била интабулирана за сигурност приватних кредитора или других државних фондова, створене су околности у којима су само имућни трговци и чиновници могли лако да обезбеде услове за добијање кредита из државне касе. Осталим привредницима то је тешко полазило за руком, а још мање су то били у могућности становници села.²⁴ Све указује на то да је променом кредитне политике већини привредника отежано добијање зајмова, а сеоском становништву готово онемогућено. Стога не чуди што је већина кредита додељена крупним трговцима и чиновницима, при чему су чиновници, изгледа, били бројнији.²⁵ Због распрострањеног давања трећим лицима новца узетог на кредит из државних фондова или његовог коришћења за трговачко пословање, посланици крагујевачке скупштине 1859. године захтевали су да се забрани давање зајма из државне касе чиновницима “ради своје шпекулације и давања другима под интерес” и тражили да им се одобравају једино кредити за сопствене потребе у максималном износу од 300 аустријских дуката.²⁶

²³ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 86; Зборник закона XI, 1858, 3.

²⁴ Према протоколу издатих кредита из државне касе, од повећања минималне позајмице на 300 аустријских дуката до краја 1842. године, када су уписане последње кредитне партије протокола, свега четири кредита подигли су становници села. При томе су за подизање два кредита морала да се удруже по двојица тражилаца из истог места. АС, МФ, К, инв. бр. 237 (партије 119, 121, 136 и 144).

²⁵ АС, ДС, 1852, Но 665; АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол, 206, ф. III, РНо 4. У списку од 170 дужника државне касе из 1858. године, више од 90 их је из Београда, а остали су из окружних вароши. Највише има чиновника (саветници, министри, начелници), великих трговаца и рођака људи од положаја. Малих трговаца и сељака нема, а ретки су и људи са села и из малих вароши (С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 86).

²⁶ Забрана је требало да се односи само на кредите из државне касе, док из тзв. удовичког фонда није требало да буде ограничења, јер се сматрало да имају сва

Државна (правителствена) каса могла је да у кредите пласира највише средстава и представљала је основни и најјачи кредитни фонд земље. Из ове касе, на пример, издато је 1846. на зајмове 116.246 аустријских дуката, 1851. године 100.000, не рачунајући ту новац поверен компанији браће Симић, а 1858. такође 100.000.²⁷ Управо из овог фонда издате су највеће појединачне суме кредита и управо њему су се обраћали најбогатији привредници. У периоду од 1839. до 1842. године, највећи кредит у једној транши, у висини од 50.000 аустријских дуката, додељен је Стојану Симићу, с роком отплате од две године.²⁸ Већина зајмотражилаца, међутим, узимала је из ове касе много мање кредите. Уобичајени кредити из државне касе кретали су се од неколико стотина до неколико хиљада дуката. Током првих година кредитне праксе државног фонда уобичајило се да кредити буду додељивани на три године, мада је рок враћања повремено бивао и краћи и дужи.²⁹ Каснијих година државна каса одобравала је и дугорочне кредите, понекад и на рок дужи од 20 година. Изгледа да су дугорочни кредити великим делом додељивани чиновницима, што је такође изазивало незадовољство, па је 1859. године тражено да им буду одузети, односно наплаћени и дати “оскудном народу” уз исте рокове отплате.³⁰

Државној каси обраћала су се за кредите и правна лица – општине, црквене општине и манастири. Црквене општине су ретко добијале кредите, али су их цивилне општине добијале веома често, а манастири готово никад нису одбијани. И ови кредити одобравани су најчешће на рок од једне до три године, понекад и без фиксираног рока отплате. Већину кредита издатих правним лицима добиле су цивилне општине. Најчешће су тражени ради подизања или завршавања цркве, мада су неке општине, попут општине села Чепур, кредит узимале и ради откупа земље исељеног муслиманског становништва, а друге ради калдрмисања

права, будући да је фонд формиран од њихових пензијских улога (*Протоколи србске народне скупштине држане у месецу септемвру 1859. године у Крагујевцу*, б. м., б. г., 31).

²⁷ Зборник закона VI, 1853, 28; Зборник закона XI, 1858, 89; АС, ДС, 1851, Но 179.

²⁸ АС, МФ, К, инв. бр. 237 (партија 22 и 101). Видети, на пример: АС, ДС, 1842, Но 371 (Јован Обреновић – 5.000 аустријских дуката), 474 (П. Вуличевић – 1.000 дуката); 1844, Но 7 (М. Анастасијевић, Симићи и Германи – 25.000 дуката, раније одобреног кредита продужено за три године); 1856, Но 709.

²⁹ АС, ДС, 1856, Но 221, 769; АС, МФ, К, инв. бр. 237.

³⁰ *Протоколи србске народне скупштине држане у месецу септемвру 1859. године у Крагујевцу*, 35–36.

улица, прављења пута или набавке справа за гашење пожара, попут београдске општине 1852. и 1858. године.³¹ Општинама су већином одобравани бескаматни кредити. Повремено су уговарани и с каматом, али им је она често касније отписивана.³² Много ређе државна каса одобравала је кредит без камате црквеним општинама (нуријама), тако да су у периоду од 1839. до 1842. године одобрена свега два таква кредита. Обично су кредити дати без камате били осетно мањи од кредита с каматом и кретали се од неколико стотина до пар хиљада чаршијских гроша.³³

Државна каса је одобравала општинама бескаматне кредите и ради набавке хране за стоку и људе у време оскудних и неродних година или у време оскудице због уништених усева у елементарним непогодама. Изузетно ретко, за ове намене добијала су кредит и приватна лица, али уз обавезни интерес. За кредите дате ради набавке хране није важио законски минимум (мада то уредбом није било прописано), па су најчешће додељивани у износима мањим од 300 дуката. Рок отплате био је годину дана – до нове жетве.³⁴ Овакве кредите тражио је до 1847. године мали број општина, јер је њихово добијање било повезано са релативно великим трошковима (процедура се морала спровести у Београду). Од тада се кредит могао тражити преко начелства, што је изузетно повећало број захтева, па је само те године поднето 95 захтева и готово свима је удовољено.³⁵

³¹ АС, ДС, 1843, Но 577; 1852, Но 451; 1858, Но 98; 101.

³² АС, ДС, 1843, Но 391; 1844, Но 610, 617; 1856, Но 23, 342, Но 148, 431; 748; 1857, Но 235, 730. Веома ретко, из државне касе одобравани су кредити без камате приватним лицима (на пример, Проки Новковићу из Жабара или Милоју Јеремићу из Цикота) и то на кратак рок и у малим износима од свега неколико стотина гроша (АС, МФ, К, инв. бр. 238 (партија 2); АС, ДС, 1856, Но 124.

³³ АС, МФ, К, инв. бр. 238, Протокол без интереса издатих новаца 1839, 1840, 1841. и 1842. године.

³⁴ Зборник закона IV, 1849, 14; АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол бр. 1108 – ф. XII, РНо 98; бр. 2159 – ф. II, РНо 32.

³⁵ Уведено је правило да се општине обраћају начелствима, а да начелства уз захтев поднесу и мишљење о оправданости кредита (АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол бр. 870 – ф. VIII, РНо 12). Одбијене су дражевачка и жабарска општина, будући да нису тражиле кредит за набавку хране. (АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол бр. 801 – ф. III, РНо 34; бр. 1894, 2797 – ф. IV, РНо 74). Кредит није реализовала једна општина, иако је био одобрен, јер се представници општине годину дана нису појавили пред начелством да подигну средства, па је партија угашена (АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол бр. 2159, 2857, 3251 – ф. II, РНо 32).

Општински, школски, пупиларни и чиновнички или удовички фонд такође су кредитирали становништво. Ти државни фондови формиран су највећим делом од прихода различитих државних надлештава, приреза и депозита положених у државним институцијама и од улога. Располагали су неупоредиво мањим средствима од централне државне касе.³⁶ Њима је била намењена улога кредитних установа које би задовољиле потребе за кредитом сиромашнијег дела становништва, коме су биле нужне мање позајмице. Администрација се декларативно залагала за унапређење кредитне политике ових фондова, али је висином каматне стопе дестимулисала узимање зајмова. Наиме, све до 1847. године кредити из пупиларне касе одобравани су с каматом од 12% годишње, двоструко вишом од камате на кредит из државне касе. Тек када је постало јасно да због тога “многи пупиларни новци бесплодни при судовима леже”, камата је снижена на 10%.³⁷ Истовремено је камата на кредит из школског и удовичког фонда, која је до тада била 6%, повећана на 8% годишње, како би се брже увећавала средства тих фондова. Међутим, ускоро се показало да је повећање каматне стопе довело до смањења тражње, па чак и узимања кредита из државне касе, ради враћања позајмица из школског и удовичког фонда. Због тога је 1849.

³⁶ Општински фондови настали су од прихода које је убирала општина, углавном различитих аренда и жировнице (*Уредба за општинске приходе*, Зборник закона I, 120). Пупиларни фонд је настао депоновањем новца од продатог покретног и непокретног имања малолетних наследника, који су судови чували до њиховог пунолетства. Школски фонд најпре је формиран прирезом, таксама (на венчанице, на пример) и наплатом ђумручине (АС, ДС, 1851, Но 219), али су неки од ових приреза укинати почетком владавине уставобранитеља: на венчанице указом намесништва 1839. године (Зборник закона I, 1840, 243), а ђумручина 1840. (Зборник закона III, 1847, 159), па је фонд попуњаван и преношењем новца из других надлештава и уплатом наменски прикупљеног новца. Школски фонд је реорганизован и званично формиран 1841. године на основу добровољних прилога у новцу, стоци и облигацијама. Планирано је да се новац даје под интерес, а стока, друга роба и некретнине да се одмах продају и новац уложи у фонд. Дародавци облигација (и њихови наследници) обавезани су да на поклоњену суму плаћају интерес до њене потпуне исплате (Зборник закона II, 1845, 11, 17–18). Чиновнички или удовички фонд формиран је 1843. године месечним уплатама од чиновничких плата у висини до 3% тзв. систематске плате (*Уредба о пензији удовица и сирочади чиновника*, Зборник закона II, 1845, 261–262). Црквени фондови стварани су од прихода имања у власништву цркве, аренда и других прихода.

³⁷ Зборник закона IV, 1849, 139–140.

године у каси удовичког фонда остало непласирано више од 10.000 талира. Да би се обезбедио пласман државног новца у кредите, каматна стопа на кредите из удовичког фонда поново је снижена на 6% годишње 1847. године, а 1850. спуштена је на исту висину и камата за кредите из школског фонда.³⁸ Колебање каматних стопа већине државних фондова било је израз настојања да се истовремено повећају оскудна средства мањих државних фондова намењених финансирању социјалних или просветних програма, с једне стране, и да се они учине примамљивим кредитним установама, с друге стране.

Кредити из школског фонда и фонда за удовице и сирочад чиновника додељивани су под истим условима осигурања као и кредити из државне касе, али су суме које су ови фондови пласирали у кредите биле обично мање. Удовички фонд је располагао већим средствима, па су из њега узимане на кредит и велике суме новца. Један такав кредит, од 10.000 дуката, дат је 1851. године браћи Симић. Ипак, овакви кредити били су пре изузетак, него правило. Тражња за кредитима из школског фонда била је велика, па је неких година на кредите била издата комплетна готовина, а повремено ни на тај начин није могла да буде у потпуности задовољена тражња, као што је то било 1847. године.³⁹ Након Кримског рата (1853–1856) државни фондови више нису могли да задовоље тражњу за кредитом у земљи, а недостатак новца нарочито се осећао у унутрашњости.⁴⁰

Кредите из општинских каса додељивао је кмет или срески начелник. Изгледа да су самовољно одређивали клијенте и чинили злоупотребе узимајући и сами кредите из касе којом су руководили, због чега је 1859. године било забрањено да кредите додељују без одобрења свих општинара и да их додељују себи.⁴¹ Будући да општински фондови,

³⁸ АС, НОУ, 1850, ф. П, Р 185, К 7; Зборник закона V, 1853, 85, 93. Приликом снижавања камата 1847. године, стари кредити узети из истог фонда морали су да се враћају уз камату која је договорена приликом узимања кредита, док је 1849. прописано да се и на раније узете зајмове из истог фонда плаћа нова, умањена камата (Зборник закона IV, 1849, 139; V, 1853, 86).

³⁹ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; АС, ДС, 1851, Но 88; 1853, Но 520; АС, МФ, П, 1847, Дел. протокол бр. 3867 – ф. I, РНо 37.

⁴⁰ Због тога су депутати Светоандрејске скупштине предлагали да се новац из државне касе предвиђен за кредите раздели по окрузима према броју пореских глава, како би равномерније могли да буду издати кредити (А. Раденић, *Светоандрејска скупштина*, Споменик САНУ СХИИ, Одељење друштвених наука, нова серија 15, Београд 1964, 67, 69). Тај предлог није прихваћен, али је решење нађено у обједињавању свих државних фондова у Управу фондова 1862. године.

⁴¹ Зборник закона XII, 1859, 116.

бар сеоских општина, нису располагали значајним средствима, и кредити које су давали морали су да буду мали. И поред тога, кредити су до 1855. одобравани с каматом од 12% годишње, а после тога с 10%. Део сеоских општина уопште није имао никакве приходе, тако да их није могао ни пласирати у кредите.⁴² Да би побољшала приходе општинских каса, државна управа је наложила да општине за своју корист посеју 4 до 5 дана орања и продајом приноса попуне фондове општинских каса, не би ли колико-толико били употребљиви за кредитирање. И поред малих средстава, повремено се догађало да по пола године расположива готовина општинске касе не буде дата под интерес, јер није било зајмотражилаца. Сматрало се да је интересовање мало, јер је и за те кредите требало интабулирати непокретности, због чега су неке општине захтевале да се кредити из општинских каса дају уз сигурно јемство (а не хипотеку). Централна управа је одбила те захтеве и 1855. године обавезала општинске касе да кредите дају само уз залог некретнина.⁴³

Кредитно пословање свих државних фондова уједињено је 1858. године, с тим да је, као што је поменуто, минимална позајмица из државне (правителствене) касе утврђена на 100 дуката, а из осталих на 50 дуката. Тиме су осетно побољшани услови кредитирања становништва. Камата и висина средстава предвиђених за пласман у кредите нису мењани, а максимални рок отплате утврђен је на 23,5 године. Будући да се очекивало велико интересовање, а да су средства била ограничена, прецизиран је редослед првенства при издавању зајмова. Зајмови до 1.500 дуката додељивани су по редоследу поднесених захтева, а они до 2.000 према висини траженог зајма, од мањих ка већима. Зајмови већи од те суме одобравани су по посебним одлукама, уколико је у фондовима било расположивог новца.⁴⁴ Под истим условима, од 1858. године кредите су

⁴² Тако је, на пример, од 25 села Горње Ресаве 1862. године свега шест имало општинске приходе, при чему је једино општина села Бељајка имала приход од новца датог под интерес. Приходи већине сеоских општина кретали су се од 1 до 4 талира месечно, а само два села у Горњој Ресави имала су нешто веће приходе: Бељајка 8 талира и Стрмостен (седиште општине четири села) 13 талира месечно (Бранко Перуничкић, *Државни попис у Горњој Ресави 1863. године*, Београд 1990, 57, 161, 193, 233, 242, 256).

⁴³ Бранко Перуничкић, *Петровац на Млави*, Београд 1980, 96; Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865*, Чачак 1968, 648; Зборник закона VIII, 1856, 72.

⁴⁴ *Уредба о давању новца на зајам под интерес из правителствене касе, фонда школског и фонда за удовице и сирочад умрлих чиновника*, 88–90. Тада су уједињене и облигације и таксе на облигације (Зборник закона XI, 1858, 3).

почели да одобравају и тек формирани свештенички и учитељски фонд.⁴⁵ Уредба из 1858. године била је први корак ка обједињавању свих јавних фондова у један – Управу фондова, створену 1862. године.⁴⁶ Нова кредитна политика давала је предност средње и мање богатим клијентима, док је привредној елити, која је могла да тражи и врати велике зајмове, отежано добијање кредита, јер нису одобравани по редоследу захтева или сигурности зајмова, већ према расположивим средствима.

Пупиларни фонд био је, у ствари, судски депозит у који су се сливала средства од продаје оставинских маса малолетних наследника, које су окружни судови имали право да пласирају у кредите. Услови за добијање кредита из пупиларних фондова (пупиларних каса окружних судова) били су нешто другачији. Камата је била виша (најпре 12%, а од 1847. године 10% годишње), а све до 1858. зајмови су додељивани комбиновањем хипотеке и јемства (зајмотражиоцима који немају довољно земље за осигурање дуга, јемац је обезбеђивао недостајући део залога). Због комбинованог осигурања, кредити из ових фондова нису били у довољној мери осигурани. Догађало се, такође, да процене вредности заложеног имања буду нереалне, па вредност наплаћена продајом имања заложеног за дуг не покрије висину кредита. Ипак, наследницима су улози у фонд приликом пунолетства исплаћивани у целости, будући да их је гарантовала државна каса.⁴⁷

Једна пупиларна маса чинила је једну кредитну партију, а неретко се дешавало да и сам старатељ добије на кредит новац пупиларне масе својих штићеника. Министарство финансија предложило је да се новац прикупљен у пупиларним касама пласира у кредите без обзира на величину појединачне пупиларне масе, а добит потом пропорционално дели на све уложене масе према њиховој величини и тако обезбеди равномерност прихода за све масе, али је Државни савет одбио предлог.⁴⁸

⁴⁵ АС, ДС, 1858, Но 341.

⁴⁶ У Управи фондова били су обједињени сви државни фондови, како централни, тако и локални, фондови цркава и манастира, судски и депозитни фондови, као и средства приватних лица депонована код судова. Управа фондова је примала фондове општина и средства приватних лица у висини од 500 до 500.000 гроша, уколико су желели да преко Управе издају новац под интерес. Давала је кредите од 1.000 до 50.000 пореских гроша по редоследу пријављивања, а веће по посебним одлукама, уколико претекне новца (*Закон о управи фондова*, Зборник закона XV, 1863, 87; *Закон о давању новаца под интерес из касе Управе фондова*, Зборник закона XV, 93–94).

⁴⁷ Зборник закона V, 1853, 25–26; АС, ДС, 1852, Но 149, 500.

⁴⁸ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; Зборник закона V, 1853, 103; АС, ДС, 1852, Но 662; 1856, Но 224; АС, Начелство округа шабачког (=НОШ), 1840, АНо 146; АС, НОУ, 1849, ф. VI, Р 545, К 7; ф. XII, Р 1144, К 4.

Из пупиларних каса позајмљиване су углавном мање суме новца – редовно испод 50 аустријских дуката, бар у унутрашњости земље. Додељивани су становницима окружне вароши и околних села. Овом фонду претежно су се обраћали сиромашнији људи, који веће кредите нису могли ни да добију, а ни да врате, па се често догађало да више десетина зајмопримаца из једног округа по годину дана не уплати камату на добијени зајам.⁴⁹

Кредити из црквених фондова одобравани су све до 1845. године без формалне процедуре и уз различите каматне стопе, а повремено и без писаних докумената. Од тада су се једино кредити до 50 гроша могли одобравати без писаних докумената, а остали искључиво уз “довољно јемство с облигаци[ј]ом”. И поред тога, неке црквене касе давале су кредите на залог непокретног имања. Кредите од 500 и више гроша морала је да одобри Конзисторија. Сматрало се да су кредити из црквених каса “раздати на несигурна места”,⁵⁰ што илуструје и наплата дуга од Милоша Јевстатића из села Салаш Ноћајски у шабачком округу. Он је 1858. године дуговао шабачком трговцу Петру Куртовићу, ноћајској општини и цркви. И поред тога што су сви дугови били интабулирани, дуг црквеној каси није могао да буде наплаћен, јер је црква била тек трећи интабулант, а вредност имања није покривала укупну суму дуга.⁵¹ Црквени фондови били су мали, посебно сеоских цркава.⁵²

⁴⁹ АС, НОУ, 1849, ф. III, Р. 273, К. 4; ф. VI, Р. 545, К. 7. Мале суме кредита доносиле су и малу добит од камате, па је 1848. године укупна наплаћена полугодишња камата пупиларне касе ужичког окружног суда износила свега 323 гроша и 16 пара (АС, НОУ, 1849, ф. I, Р. 78, К. 23).

⁵⁰ Уредба о руковању црквени новаца, Зборник закона III, 1847, 76; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; Бранко Перуничкић, *Град Параћин*, Параћин 1975, 312; АС, ДС, 1852, Но 411.

⁵¹ Од продатог непокретног имања дужника исплаћен је целокупан дуг првом и другом интабуланту – Петру Куртовићу 75 аустријских дуката и општинској каси 42 дуката, а цркви ноћајској свега 231 чаршијски грош и 8 пара за дуг од 5.262 пореска гроша, јер је вредност имања била нижа од укупне суме дуга (МИАШ, Шабачки суд, I, 193, ф. I – 50/1862). Нова правила о давању новца из црквених каса под интерес прописана су убрзо по силаску с власти уставобранитеља. Према тим правилима, црквени новац могао се издавати под интерес с каматом од 8%. До 1.000 чаршијских гроша уз лично јемство, а за суме веће од те, на основу залога непокретног имања, (Правило бр. 1563 од 13. јуна 1860. године). Цитирано према: Драган Новаковић, *Државно законодавство о православној цркви у Србији од 1804. до 1914. године*, ПБФ, Београд 2010, 99).

⁵² Према попису из 1839. године, на пример, сеоске цркве у Чачанском округу имале су капитал од 20 до 1.000 гроша. Једино су жичка и врдилска црква имале више

Кредите су давале и еснафске касе, и поред тога што се кредит из еснафске касе није могао добити на законит начин. Наиме, *Еснафском уредбом* било је предвиђено да се новац из еснафских касе троши на помагање сиромашних чланова у болести, старости и при сахрани, помагање удовица, издржавање болесних калфи и плаћање трошкова за службу Божју приликом прославе еснафског патрона, али не и на зајмове.⁵³ Зајмове из ових касе добијали су чланови еснафа уз јемство или интабулацију на непокретности и с каматом од 6%.⁵⁴ Еснафске касе, формиране већином од такса плаћаних приликом добијања звања и казни за непоштовање еснафских правила, најчешће су располагале малим средствима, која нису ни приближно могла да задовоље потребе занатлија и трговаца за кредитом, иако су у кредите пласирале готово целокупну готовину. Из еснафских касе у унутрашњости Србије добијани су мали кредити, најчешће од неколико десетина до неколико стотина гроша чаршијског течаја. Једино су у Београду неки еснафи располагали великим сумама новца које су давали на кредит, попут Терзијско-јорганцијско-кројачког еснафа из Београда, који је 1861. године пласирао у кредите око 40.000 гроша.⁵⁵

У области приватног кредитирања уставобранитељи су задржали законске прописе из времена прве владавине кнеза Милоша Обреновића (каматне стопе, менице, јемства и слично) и тек под притиском јавног мњења пред крај владавине учили проблеме у законском регулисању приватних кредита, али нису пронашли и решења. Наиме, тешко доступни кредити из државних фондова, с једне стране, и убрзани привредни развој, с друге стране, учинили су приватне кредите у Србији веома профитабилном делатношћу, па су били и веома распрострањени, нарочито међу трговцима и чиновницима. Они су постали главни

(жичка 1.432,28 гроша, а врдилска 1.620,37). У исто време, карановачка црква имала је капитал од 25.127 гроша и 16 пара, а чачанска од 7.906 гроша и 16 пара (Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац*, 423–424), док је парафински црквени фонд 1861. године имао у каси 60.000 чаршијских гроша (Б. Перуничкић, *Град Параћин*, 312).

⁵³ *Еснафска уредба*, Зборник закона IV, 1849, 73–74 (чл. 103).

⁵⁴ Историјски архив Београда (=ИАБ), Еснаф терзијско-јорганцијско-кројачки, 1844–1858, ф. I, бр. 58, 71, 88, 147.

⁵⁵ Б. Перуничкић, *Град Параћин*, 483–491; ИАБ, Еснаф терзијско-јорганцијско-кројачки, 1859–1866, ф. II, бр.68; Историјски архив Неготин (=ИАН), Деловодни протокол папуцијско-шустерско-табачког еснафа 1845–1880; Историјски архив Ваљево (=ИАВ), *Varia I*, кут. 1–6, 4 – Абацијски еснаф Ваљево, књига прихода и расхода.

кредитори становништва, користећи предности које им је пружала организација јавних фондова, властита новчана средстава и одсуство других новчаних завода. Позајмљивали су најчешће мале суме – од неколико до стотинак дуката, понекад и више хиљада дуката.⁵⁶

Приватни кредити додељивани су већином уз јемство и на меницу која се могла судски наплатити, други само уз потпис сведока, а трећи и без икаквих писаних докумената, док су кредити већи од 50 дуката најчешће обезбеђивани хипотеком.⁵⁷ Једнаку правну снагу имали су кредити уговорени у писаној форми и усмено договорени. Камата је била 12% годишње, колико је износио законски максимум, утврђен 1837. године. За разлику од кредита из државне касе, приватни повериоци обично су тражили камату од 6% за период прекорачења рока отплате.⁵⁸

Распрострањена потреба за кредитом, и то малим кредитом на кратак рок отплате, постепено је стварала тзв. глад за новцем и код приватних поверилаца створила могућност да узму вишу камату од законског максимума. Владало је уверење да је каматна стопа на приватне кредите током владавине уставобранитеља напрестано расла и досегла 20% годишње и да је већина приватних кредита уговорена с том каматом, што се сматрало класичном лихвом.⁵⁹ Веома је тешко проценити колика

⁵⁶ Видети нап. 2. Између 1845. и 1858. године, приликом наплате кредита у окружном суду у Шапцу, најнижа наплаћена сума била је само 6 гроша, а највиша 250 дуката (О. Антонић, *Зеленаштво у округу шабачком у другој половини XIX века*, Годишњак Историјског архива XIII, Шабац 1976, 287–288).

⁵⁷ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 39–40, 46; НОУ, 1849, ф. IX, Р. 841, К. 37.

⁵⁸ Зборник закона 30, 1877, 179; *Грађански законик*, 226 (чл. 595), 227 (чл. 601); С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 85; О. Антонић, *Зеленаштво у округу шабачком*, 287–288; МИАШ, Шабачки суд, I, 113, ф. XVII – 1802/861; 193, ф. I – 50/1859; ИАВ, Окружни суд Ваљево, 1861, кут. V, АНо 373, 380, кут. VI, АНо 410, 403; кут. VII, АНо 582, 626; кут. VIII, АНо 653, 654, 662, 665, 669, 670, 671, 676, 683, 685, 689, 701, 711, 713, 748. Понекад се догађало да приватне позајмице буду дате и уз нижу камату, када је кредит узет од пријатеља, као што је Никола Крстић, члан Касационог суда, узео 1869. године зајам „300 дуката с [каматом од] 10% до Ђурђева идуће године“ од Јакова Димшића, такође члана Касационог суда. У дневник је забележио и да је платио 4 дуката и 2 цванцика као „интерес на 500# за 1 месец и 20 дана (Н. Крстић, *Дневник. Приватни живот*, књ. II (3. јануар 1867 – 31. децембар 1874), приредила Александра Вулетић, Два столећа, књ. 15, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд б. г. [2007], 248, 270).

⁵⁹ Андрија Раденић, *Светоандрејска скупштина*, 70; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 87.

је била стварна каматна стопа на приватне кредите, јер је њен увећани износ приликом закључивања посла уписиван у главницу ради евентуалне судске наплате дуга, будући да судови нису наплаћивали дугове с вишом каматом од законске. Сигурно је, међутим, да је знатан део приватних кредита уговоран с вишом каматом од номиналне, о чему, поред осталог, сведоче и захтеви неких округа и Министарства правде из 1854. године да се пропишу санкције за незаконите камате. Кредитна политика уставобранитеља, међутим, није била озбиљно усмерена на сузбијање незаконитих камата приватних кредитора, па је, као једина мера, оснажена одредба *Грађанског закона* о наплати камате и препоручено грађанству да се уздржава од узимања кредита и не задужује под неповољним условима.⁶⁰ Сматрало се да би прописивање оштрих казни смањило број суду пријављених случајева наплате незаконите камате.

Током владавине уставобранитеља српска држава није се задуживала у иностранству (први државни кредити узет је 1862. године), а није узимала ни унутрашње кредите.⁶¹ Из државне касе одобравани су кредити другим надлештвима, претежно ради великих инвестиција, попут увођења телеграфа, градње моста на Морави или регулисања Дунава. Државна каса додељивала је кредите и државним фондовима, да би се олакшало њихово формирање или поправило финансијско стање.⁶² Међутим, те кредитне партије отворане су више због тога што се укупни трошкови инвестиција нису одмах могли тачно предвидети и да би што

⁶⁰ *Решење, да се народ расписом једним посаветује, како му се чувати ваља од уговарања и плаћања прекомерни и противузакони интереса на зајме, које од приватни узима*, Зборник закона VII, 1854, 26; Историјски архив Чачак (=ИАЧ), Лични фонд Фердинанда Крена (=ЛФК), кут. I, 119 (1). Убрзо након силаска уставобранитеља с власти предузете су мере за сузбијање незаконитих камата при приватном кредитирању. Већ на скупштини у Крагујевцу 1859. године предложено је да у парницама, где тужилац тврди да је уговорена незаконита камата (с његовим пристанком или преваром), судови досуђују наплату камате од законитих 12%. Исте године уведена је пракса да се дужник под заклетвом у цркви може изјаснити колики део номиналног дуга чини стварни дуг, па је тај износ суд признавао за предмет спора (*Протоколи србске народне скупштине држане у месецу септемвру 1859. године у Крагујевцу*, 34; ИАН, Архив православно црквене општине Неготин, кут. 1, бр. 375).

⁶¹ Драгана Гњатовић, *Стари државни дугови 1862–1914. Прилог економској и политичкој историји Србије и Југославије 1862–1941*, Београд 1991, 19.

⁶² Тако је, на пример, 1858. године Државни савет одлучио да се средства из државне касе, додељена удовичком фонду ради помоћи, оставе фонду на располагању још 15 година (АС, ДС, 1858, Но 448).

мање новца било заробљено на појединим буџетским партијама, као и да би се лакше контролисало трошење новца у појединим фазама инвестирања. Стога и није била реч о правим кредитима јавне управе, већ о прерасподели и евиденцији буџетских средстава.⁶³

У финансијским трансакцијама српска управа обрађала се богатим српским трговцима, од којих су неки именовани и правителственим (државним) банкарима, као Никола Герман (1839), Јован Кумануди (постављен јуна 1844. године) или Миша Анастасијевић, који је једно време био државни банкар, али је због сопствених послова одступио са дужности.⁶⁴ Задужења државних банкара исцрпљивала су се углавном при исплати данка Порти и замени лошијих врста новца затеченог у државној каси, при чему су губици настали због курсних разлика падали на терет српске управе, а не банкара.⁶⁵

Да закључим: Увођењем јавног кредита на бази хипотеке 1839. године, уставобранитељи су настојали да искористе буџетске вишкове у привредне сврхе и подстакну привредни живот земље повољним кредитима. Пооштравањем услова кредитирања 1841. године (подизањем минималне позајмице из државне касе на 300 дуката), дестимулисано је узимање малих кредита и кредитна политика је усмерена ка подршци привредне елите. На тај начин, слично политици у области дућанске трговине, концентрисан је расположиви капитал у малим сегментима привредног живота, одабраним тако да подржавају оне привредне делатности које су, према мишљењу администрације, у стању да обезбеде бржи економски развој земље. Због неусклађености принципа и праксе, карактеристичне за многе сегменте привредног и друштвеног развоја Србије 19. века, знатан део тих ресурса користила је и политичка елита.

⁶³ АС, ДС, 1852, Но 401; Зборник закона VI, 1853, 52. Овакву праксу примењивала је и Управа фондова, па је министар финансија одобравао из буџета “кредите код главне државне и код окружни[x] каса”, да би те касе увек располагале готовим новцем за исплату кредита одобрених од Управе фондова (*Закон о управи фондова*, 89).

⁶⁴ Љубомир Поповић, *Шематизам 1839–1851*, Београд 1999, 131; АС, ДС, 1858, Но 227; АС, ДС, 1844, Но 217.

⁶⁵ АС, ДС, 1852, Но 89; 1853, Но 166.

Bojana Miljković-Katić

LENDING POLICY OF THE CONSTITUTIONALISTS

Summary

In order to boost economic development of the country, including development of its trade particularly, the Constitutionalists introduced, in 1839, a public loan on mortgage based on state funds (on the state treasury fund and widowhood, school, municipal, pupillary and church funds), and by means of series of additional regulation made the credit legislation both altered and organized. The state treasury made the basic credit fund, having the highest amount of assets on its disposal and granting loans on the lowest interest rates. The other state funds managed lower amounts of money and used to grant mostly low scale loans, occasionally on higher interest rates.

In 1841 credit terms were tightened, with the minimal granted state treasury loan totaling 300 Ducats, making borrowing on small scale disincentive and directing the loan policy towards giving support to the national commercial elite. That way, congenially to the grocery trade policy, the available capital was concentrated within small segments of economic life, chosen the way to support the economic activities that were, in the opinion of the Administration, able to facilitate faster economic development of the country. Because of the lack of reconciliation among principles and practice, many segments of Serbian 19th Century economic development were featured by, a considerable amount of these resources was used by the political elite. In the late period of the Constitutionalists' rule (1858), the loan granting terms were unified, in addition to introduction of much more favorable general stipulations on lending, resulting in direction of credit policy towards giving financial support to both middle and less wealthy businessmen.

In the area of private lending, the Constitutionalists kept the legislation dating from times of Miloš Obrenović valid, without showing any serious reactions on pressures put by the public, while the public itself was arguing that it was tolerating illegitimate interest rates and that private loans, mostly usurer ones, were destroying the heavily indebted population.

Key words: public loans, loans on mortgage, state funds, Constitutionalists, Serbia, 19th Century.

Чланак примљен: 10. 05. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.